

Оксана Мусієнко:

завідуюча кафедрою кінознавства
Київського державного інституту
театрального мистецтва
ім. І.К.Карпенка-Карого

38 На часі державні замовлення на фільми про видатних діячів минулого.

Історичний жанр (будемо дещо умовно вживати цей термін) мав в українському кінематографі свою, сповнену драматизму історію.

Перший ігровий український фільм «Кочубей в темниці» (1907) був, власне, екранним втіленням історичного сюжету у формі так званої «кінодекламації». Екранне дійство озвучувалось актором, що перебував за лаштунками.

Якраз протягом десятиліття, яке залишалося до фатальних подій 1917 року, кінематограф у повній мірі проявив себе і як «щоденник історії, здатний «закарбувати час» (А.Тарковський), і як «машина часу», що вільно може переносити глядача в різні епохи. Особливо захоплювала митців епоха козаччини. І це зрозуміло, оскільки важко у вітчизняній історії знайти більш динамічні часи, сповнені героїки і насаги. Кінематограф максимально використовував літературні першоджерела, такі як «Тарас Бульба» М.В.Гоголя, «Полтава» О.Пушкіна, історичні драми М.Старицького. За оригінальним сценарієм було поставлено стрічку «Запорізька січ» (режисер Д.Сахненко).

Та після жовтневого перевороту історична тема була «табуїрована». Ситуація дещо змінюється в часи так званої «українізації». Звичайно ж, «легітимною» історичною темою лишається лише кла-

Козаки йдуть... Чи прийдуть?

До проблеми історичного фільму

сова боротьба. Допускаються на екрани і постаті тих, хто в народній пам'яті залишився як борець за долю пригноблених, наприклад, Тарас Трясило в однойменному фільмі П.Чардиніна. Народний ватажок Кармелюк постає у стрічці Фавста Лопатинського, здійсненій у традиції «плаща і шпаги».

Для своїх авангардистських пошуків у картині «Злива» Іван Кавалерідзе обирає поему Т.Шевченка «Гайдамаки».

Гайдамаки з'являються і в «Звенигорі» О.Довженка, але у фантастично-іронічному трактуванні.

Тоталітаризм не терпів вільних експериментів і сміливих пошуків. Чи не показово, що з однаковою енергією авангардне мистецтво винищувалось і викорінювалось як більшовицькою, так і нацистською владою.

В тридцять роки радянський історичний фільм набирає цілком усталених форм і перебуває під неабияким впливом (як це не парадоксально) голлівудської естетики. По обидва боки океану в державах-антагоністах було створено історичні стрічки: «Молодий містер Лінкольн» Д.Форда, «Олександр Невський» С.Ейзенштейна.

Однією з помітних рис радянського історичного фільму була певна «сакралізація» постаті головного героя. «Олександр — то святий», — говорив Ейзенштейн, коли йому закидали надто виявлену одноманітність образу.

В українському кіно наприкінці 30-х років з'являється історична особа, яка поєднує в собі риси вождя, державної людини з явними ознаками героя романтичного. Це Богдан Хмельницький у виконанні М.Мордвінова. Фільм режисера Ігоря Савченка вийшов на екрани в 1941 році. Історики кіно за радянських часів підкреслювали своєчасність стріч-

ки саме тоді, коли воєнна загроза стала гранично відчутною і реальною. Роботу над фільмом було розпочато в момент розгрому й розподілу Польщі, яка впала під ударами німецьких і радянських військ.

Так виникла можливість майже через 12 років після «Тараса Трясила» звернутися до тієї сторінки минулого, коли в жорстокому котлі кривавих битв і повстань відбулося становлення української нації.

За ці 12 років багато чого відбулося на терені радянського кінематографа, українського зокрема. Драматичною подією став розгром фільму І.Кавалерідзе «Прометей». Спроба українського режисера дати широку картину боротьби кавказьких народів за свою незалежність (його надихав образ Прометея із Шевченкового «Кавказу») наштовхнулася на розгромну критику. Стаття в газеті «Правда» звучала як вирок, що не підлягає оскарженню.

У самому передденні війни відбувається ще одна визначна подія: Довженко отримує дозвіл екранізувати «Тараса Бульбу». Та задум митця було обірвано — розпочалась війна. Тепер дослідники можуть лише вивчати плани і задуми, яким так і не довелося бути втіленими. Що ж, це сумна доля значної частини довженкового спадку.

А до історичної теми українське кіно повернулося аж в середині п'ятдесятих років, коли з нагоди 300-річчя возз'єднання України з Росією було випущено два фільми: «Полум'я гніву» (реж. Т.Левчук) і «Триста років тому...» (реж. В.Петров). Незважаючи на те, що в цих картинах знялась ціла плеяда відомих акторів (Н.Ужвій, М.Романов, Д.Мілютенко, М.Яковченко, С.Шкурат, В.Добровольський, Є.Самойлов та інші), що

режисери були професіоналами своєї справи, стрічки — типова «заказуха». І знову на довгі роки образи козаччини в історичному фільмі зникнуть з екрана. Ясно буде одне, їх поява можлива тільки в тому разі, якщо вони будуть «працювати» на великодержавну ідею, що приховувалась під евфемізмом «дружба народів».

Українське поетичне кіно принесло своє прочитання драматичних сторінок історії України. Шевченкіана поповнилась «Сном» В.Денисенка, де образ поета відійшов від канонічного трактування, яке в свій час сковувало можливості таких блискучих виконавців, як А.Бучма і С.Бондарчук.

Гарячу полеміку і нападки офіціозу викликали метафоричні кадри з фільму «Вечір на Івана Купала» Ю.Ілленка, зокрема епізод, де нещасна Підорка йде на прощу в Лавру, пригортаючи до грудей, неначе дитину, скривавлену сокиру. Ця постать читалась як багатомірний символ стражденної України, без вини винуватої, такої, що має спокутувати гріхи багатьох поколінь.

«Пропала грамота» Б.Івченка на кілька років лягла на полицю. Героїчна народна комедія, чиє естетичне коріння було не лише в прозі Гоголя, а й у театрі-вертепі, в усій барвистій гамі фольклору, викликала неабиякий спротив. Найбільше дратував знаменитий козацький марш, що його чуємо у фіналі і що переводить пародійно-гумористичне звучання стрічки в героїчну тональність.

«Пропала грамота» залишилась фільмом-«вигнанцем».

Щасливим винятком стала доля фільму Л.Осики «Захар Беркут» за твором І.Франка, що зажив прихильності як глядача, так і критики.

А тема козаччини «реалізувалась» у безкінечних балачках, що ось-ось хтось з провідних режисерів візьметься за постановку «Тараса Бульби». Подейкували, що це буде сам Сергій Бондарчук. Та навіть йому не вдалося «пробити» заборонену тему... На довгі роки претендентом на постановку залишився Віктор Гресь. Цей режисер, безперечно, довів творчі можливості постановки масштабних стрічок. Та сталося так, що перешкоди ідеологічні змінилися фінансовими, не менш нездоланими. Проте, здається, крига зрушилась, роботу над «Тарасом...» розпочато. А на світовому екрані найбільш знаменитим Тарасом Бульбою (чи то Тересом Балбом) лишається голлівудська зірка Юл Бріннер.

Лише за часів незалежності стало можливим відтворення на екрані сторінок історії козаччини. Більшість із них було втілено у пригодницькому жанрі. Це фільми Б.Шиленка «Поки є час» (1987), «Чорна долина» (1991), С.Омельчука «Козаки йдуть» (1991) та «Дорога на Січ» (1994). Як романтичну драму вирішено картину «Гетьманські клейноди» (1993, режисер Л.Осика). Проте появу цих стрічок зустріли неоднозначно. В пресі почали з'являтися застереження проти так званого «шароварного кіно», яке буцімто заповнить екрани України.

Тут хочеться провести одну паралель. Чи не найпопулярнішим жанром могутньої американської кінематографії є вестерн. І що б не говорили про цей жанр, скільки б не пророкували йому скору загибель, вестерн, еволюціонуючи, трансформуючись, продовжує завоювати глядачів. Насамперед тому, що це кінематограф *par excellence*, бо жоден з кінематографічних жанрів не наділений такою динамікою, як екранна оповідь про подвиги завойовників Дикого Заходу. Вестерн став екранною міфологією цілої нації, яка була позбавлена міфів суто літературних, і дзеркалом, в якому відбилосся становлення національного характеру.

А хіба меншу роль у розвитку японського національного кінематографа відіграли «кенгеки» — фехтувальні самурайські драми, що своєю поетикою були близькі до вестерну. В цьому жанрі активно працювали і зажили слави такі видатні японські режисери, як К.Мідзогуті, А.Куросава, М.Кобаясі, С.Імамура.

Спроба втілити на українському екрані мотиви й образи історії була симптоматичною. Знаком часу стала і робота українських акторів у польській картині «Вогнем і мечем» Єжи Гофмана: Дмитро Миргородський, Руслана Писанка, Богдан Ступка у ролі Богдана Хмельницького. Чекаємо на прем'єру «Чорна рада» режисера М.Засеєва-Руденка за однойменним романом П.Куліша.

Здається, на часі і державні замовлення на фільми про видатних діячів минулого, таких як Сагайдачний, Хмельницький, Мазепа та інші. Можна почути заперечення, а чи не повернемося ми на витоптану стежку, коли були «недоторкані» фільми тільки тому, що відповідали запитам правлячої еліти. Завдання критики і полягає в тому, щоб не допустити того і, як то кажуть, судити «по справедливості», виходячи з високих естетичних засад. Аби було що аналізувати і про що писати.

